

Мазяр О.В. Особливості концептуального взаємозв'язку положень І.О. Сікорського з сучасними теоріями обдарованості / О.В. Мазяр // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. : Видавництво «Фенікс», 2013. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 16. – С. 225-231. (0,56 др.арк.)

УДК 159.928.22

О.В. Мазяр

**ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ
ПОЛОЖЕНЬ І.О. СІКОРСЬКОГО З СУЧАСНИМИ ТЕОРІЯМИ
ОБДАРОВАНОСТІ**

У статті визначаються концептуальні паралелі та відмінності між положеннями, сформульованими І.О. Сікорським, та сучасними дослідниками. Зокрема, аналізуються погляди на проблеми раннього виявлення обдарованості, зв'язку обдарованості і творчості, обдарованості та особистісних якостей.

Ключові слова: обдарованість, здібності, творчість.

О.В. Мазяр

**ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ ВЗАИМОСВЯЗИ
ПОЛОЖЕНИЙ И.А. СИКОРСКОГО И СОВРЕМЕННЫМИ
ТЕОРИЯМИ ОДАРЁННОСТИ**

В статье определяются концептуальные параллели и отличия между положениями, сформулированными И.А. Сикорским, и современными исследователями. В частности анализируются взгляды на проблемы раннего выявления одарённости, связи одарённости и творчества, одарённости и личностных качеств.

Ключевые слова: одаренность, способности, творчество.

O.V. Mazyar

FEATURES OF THE CONCEPTUAL RELATIONSHIP OF THE PROVISIONS OF I.A. SIKORSKY TO MODERN THEORIES OF TALENT

The article sets out the conceptual parallels and differences between the provisions laid down by I.O. Sikorski, and modern researchers. In particular, the views on the problems of early detection of abilities, the connection of giftedness and creativity, talents and personal qualities.

Key words: talent, ability, creativity.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Якщо, за оцінкою Б.М. Теплова, проблема обдарованості у психології почала розроблятися у 30-х роках ХХ століття, то І.О. Сікорського беззаперечно можна вважати одним з її фундаторів. Хоча перервано обмін поглядами і не відбувалася полеміка щодо основних положень його концепції обдарованості, втім, можна провести паралелі з сучасними теоріями. Це, звісно, не доводить факту, що сучасниками здійснюється запозичення теоретичних розробок та ідей І.О. Сікорського, оскільки посилення на його праці майже відсутні. Крім того, його праці у радянський час не перевидавались, а згадки про вченого перебували під негласною забороною. Тим більш цікаво здійснити порівняльний аналіз теоретичної новизни, цінності й актуальності його концепції обдарованості, виокремити в ній прогресивні і хибні положення.

Метою статті є аналіз місця та значення науково-психологічної спадщини І.О. Сікорського у системі сучасних поглядів на проблему обдарованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. І.О. Сікорський належить до числа вчених, які вважали, що обдарованість здебільшого є результатом спадкових властивостей (А. Біне, Ф. Гальтон, Ш. Летурно, Ц. Ломброзо, Т. Рібо, Т. Сімоне). У радянський період розвитку психології це положення частково поділяли Г.С. Костюк та К.К. Платонов, хоча, як І.О. Сікорський, зауважували на соціальних чинниках розвитку обдарованості [3], [13]. В

українській психології, виходячи з власних методологічних позицій, до цього наближається В. Рибалка, який у тривимірній психологічній структурі

С. 225

властивостей особистості відносить обдарованість до її генетичного виміру, який «характеризує рівень розвитку якостей особистості, її задатків та психічних здібностей, опанування і особистісний розвиток яких перетворює їх на властивості особистості...» [14; С. 10].

У питаннях геніальності, на думку І.О. Сікорського, на перший план виходять антропологічні чинники, а не суто психологічні [15]. І.О. Сікорський на нейропсихологічному і психофізіологічному матеріалі робив висновок, що *здібності розвиваються* і цей розвиток до рівня обдарованості можливий в результаті тренування, що буде пізніше представлено у структурі особистості, запропонованій К.К. Платоновим [13]. Він більшою мірою, ніж сучасні вчені, зауважував на психофізіологічних показниках обдарованих осіб, здійснював конкретні емпіричні дослідження, фіксував індивідуальні відмінності.

І.О. Сікорський виокремлював обдарованість як якісно відмінний психічний феномен: обдаровані особи є не лише успішними суб'єктами професійної, мистецької чи громадської діяльності, а насамперед є тими, хто у психічному аспекті функціонує якісно по-іншому. Ця думка знайшла розвиток й емпіричне підтвердження у сучасній психології: обдарованість вважається системним особистісним утворенням, що розвивається, регулює, координує і стимулює творчу діяльність людини [1], [8], [14], [26]. О.Л. Музика, зокрема, в межах суб'єктно-ціннісного підходу до розвитку творчої особистості зазначає, що «обдарованість стає для особистості системоутворюючою рисою, вона визначає не лише способи діяльності людини, а й її систему цінностей, характер соціальної взаємодії, спрямованість особистісного розвитку» [2; С. 38]. В. Рибалка запропонував власний аксіологічний погляд на обдарованість, у відповідності з яким структура

особистості являє системно упорядкований набір психологічних цінностей, яка самозбагачується [14]. У концептуальних поглядах І.О. Сікорського це представлено на прикладі психологічного аналізу особистості О.С. Пушкіна, коли той наголошував, що нестандартність поета поширювалась не лише на його творчість, а й на особливості соціальної взаємодії. «Поету необхідно нагадати своєму другу-боржнику про борг. Для цього він ніжно й ласкаво бере його, так би мовити, свого боржника за руку й веде його далеко від усіх грошових обставин і перспектив, але затим раптом по заплутаним і тонким, але коротким доріжкам приводить його до необхідної мети з усією вбивчою природністю логічного шляху. При цьому чарівник-поет проводить усю сцену так, що боржник ні про що не здогадується, і зрештою йому залишається тільки розсміятися і платити» [15; С. 19].

І.О. Сікорський наполягав на тому, що важливим чинником розвитку обдарованості виступає *емоційна сфера* [15], [16], [17]. По суті з ним солідарні сучасні дослідники, які пишуть про фундаментальний зв'язок обдарованості з мотиваційною та емоційно-вольовою сферою. Саме емоційна сфера є активатором, каталізатором творчої діяльності; і навіть негативні почуття за певних умов забезпечують розвиток волі, наполегливості, без чого немислима творчість [4].

На думку І.О. Сікорського, однією з важливих ознак обдарованості є *творчість* у діяльності. На сучасному етапі це положення послідовно розвиває В.О. Моляко [9], [11]. На думку Б.Г. Ананьєва, А.М. Матюшкіна, О.Л. Музики, обдарованість завжди передбачає високий рівень розвитку творчості. Зокрема, О.М. Матюшкін вважає, що творча обдарованість є передумовою розвитку і становлення творчої особистості. Це виражається у

С. 226

віднаходженні нового, у здатності вирішувати проблеми, у можливості досягати оригінальні рішення, прогнозувати [6]. Натомість І.О. Сікорський висловлювався про те, що обдарованість є здібністю створювати ідеальні

продукти діяльності, що мають високі етичні, естетичні, інтелектуальні показники. Творчість, на його думку, є іманентною властивістю особистості. На прикладі О.С. Пушкіна він зауважував, що той був схильний до такого комбінування своїх психологічних станів, яка відбувається «з феєричною легкістю», до якого не здатні пересічні особи [15]. Творчість пояснюється ним як *інтрапсихічний процес самооновлення*.

І.О. Сікорський розглядав обдарованість у контексті розвитку особистісних якостей і навіть особистісних цінностей, на чому наголошує О.Л. Музика, якщо цінностями вважати набутий досвід, думки і переживання, усвідомлені потреби і способи дій [12]. Причому І.О. Сікорський вважав *обдарованість вершинним розвитком особистості*, а не психопатологічним випадком (як вважали багато його сучасників). Це імпонує сучасному підходу до розвитку обдарованої особистості. Зокрема, О.І. Кульчицька пише, що обдарована людина не може бути невротичною, оскільки їй вдається реалізовувати свої ідеї, а О.М. Матюшкін вважає розвиток обдарованих осіб ідеальною моделлю творчого розвитку людини [6].

І.О. Сікорський був свідком бурхливого розвитку тестології, представленої у працях Ф. Гальтона, Дж. Кеттелла, А. Біне, Т. Сімоне. Проте встояв від «спокуси» у такий спосіб досліджувати обдарованість. Він виходив з ідеї близькості обдарованості і творчості, а тому вважав, що вимірюванням окремих компонентів обдарованості не можна дослідити її як цілісний феномен. Відтак підходив до вивчення обдарованості комплексно, досліджуючи її на вищому особистісному, психофізіологічному і нейропсихологічному рівнях [16], [18], [19].

Разом із тим І.О. Сікорський не здійснював спроб виокремити якісно інші психічні елементи, що обумовлюють розвиток обдарованості. На його думку, обдарованість є результатом надміру розвинутих психічних функцій, притаманних пересічним людям, але визначальним чинником стає унікальний характер поєднання цих здібностей. Ця нетривіальна навіть сьогодні думка

поділяється К.К. Платоновим, В.О. Моляко, В. Рибалкою [9], [13], [14]. В.О. Моляко, зокрема, пише про «іншу, оригінальну начинку» обдарованої особистості.

Важливою максимою І.О. Сікорського є положення про *тотожність здібностей та особистісних якостей*. На його думку, О.С. Пушкін як поет та особистість рівноцінні і рівнозначні [15]. І.О. Сікорський наполягав на тому, що розвиток обдарованості вимагає індивідуального підходу, оскільки обдарованість є результатом «об'єднання багаточисленних і складних елементів особистості» [15; С. 5]. Ця ідея стане основоположною у вітчизняній науці. Вона представлена у наступних положеннях: 1) здібність як компонент обдарованості існує тільки у розвитку (Б.М. Теплов); 2) розвиток здібностей неможливий без розвитку особистості (Г.С. Костюк, В.О. Моляко, О.Л. Музика, В. Рибалка, С.Л. Рубінштейн); 3) розвиток може відбуватися тільки в діяльності (О.М. Леонт'єв).

Один із вагомих чинників ототожнення процесу розвитку здібностей і розвитку особистості полягає у тому, що І.О. Сікорський частково перебував на ідеї можливої *компенсації* певних компонентів обдарованості. Цю ідею він пов'язував із проблемою загального розвитку особистості. На прикладі І.М. Балинського, А. Міцкевича, О.С. Пушкіна показано, що компенсуватися

С. 227

можуть навіть властивості нижчого психічного життя (національні і расові психологічні ознаки, які на той час вважалися незмінюваними). Разом із тим, І.О. Сікорський ілюстрував, що навіть за сприятливих показників нижчого психічного життя компенсація може не відбуватися на рівні вищого психічного життя. На прикладі імператора Олександра I він показував, що слабкість волі не могла компенсуватися ані розвитком тонких почуттів, ані його потягом до ідеалізму і ані загальною шляхетністю натури. «Тому його хороші якості лишалися нестійкими і за перших випробувань життя перетворювалися у протилежні модифікації: довірливість, лагідність і

ласкавість – у підозрілість, строгість, неприступність» [17; С. 472]. Іншими словами, компенсаторний принцип міг не діяти навіть у сферах, які формуються за допомогою соціальних чинників, а значить не мав універсальної властивості. По суті І.О. Сікорському одному з перших вдалося розвіяти міф як про незмінність спадкових факторів поведінки, так і про відносно легку змінюваність набутих чинників поведінки. Він показував, що шлях до всебічного розвитку обдарованої особистості лежить через докладання зусиль у компенсації певних недоліків, подоланні дисгармонії. Досить близькі погляди щодо цього має В.О. Моляко, який вважає, що для розвитку таланту необхідна наявність «конструктивного дисбалансу» [7].

Окремо слід наголосити на методологічних особливостях розвитку обдарованості у концепції І.О. Сікорського. Сьогодні серед практиків подекуди побутує думка, що здібності є константним утворенням, еквівалентом «дару природи». Звідси особливість розвитку здібностей у педагогічній практиці: «виявити творчо обдарованих дітей для того, щоб управляти розвитком їх здібностей шляхом спеціально організованого навчання» [2; С. 45]. О.Л. Музика вважає, що тут приховано міститься теза про «вродженість» творчих здібностей і створення штучних умов для поглибленого вивчення окремих дисциплін за спеціальними програмами. Хибність такого підходу, на його думку, полягає у тому, що в основі розвитку творчих здібностей лежать чинники, які зазвичай не враховуються при розробці програм для розвитку обдарованих дітей. Натомість ключовою повинна бути інтеграція особистісного досвіду, яка передбачає високий рівень розвитку здібностей [12]. По суті на таких же позиціях перебувають Г.С. Костюк та В.О. Моляко, що обстоюють положення про важливість існування зовнішніх перешкод для формування творчості й обдарованості.

Проте у концептуальних положеннях І.О. Сікорського не йшлося про обов'язкове раннє виявлення обдарованості. Він показав це на прикладі О.С. Пушкіна, таланти якого в дитинстві були не надто виразними, проте отримали стрімке прискорення і розкриття в юнацькому віці: «Юність

геніальної людини виблискує всіма основними рисами індивідуальності» [15; С. 6]. В.О. Моляко сказав би, що обдарованість у цьому випадку маскується за пасивною поведінкою і не надто високими академічними досягненнями [10]. Н.С. Лейтес теж вважає, що неправильно орієнтуватися лише на високі досягнення дітей; по-справжньому цінним повинен бути розвиток особистості [5].

І.О. Сікорський також не був прихильником ранньої спеціалізації дітей і створення для них спеціальних умов для психічного розвитку. Поготів постійно наголошував, що обдарованість розвивалася, скоріш, не за сприяння чогось або/і когось, а всупереч обставинам. Це представлено при аналізі здібностей О.С. Пушкіна, вчених І.М. Балинського, С.П. Боткіна, Г. Спенсера, громадських діячів Ф.П. Гааза, Л. Гамбетти [15], [20], [22], [24]. Натомість

С. 228

позиція І.О. Сікорського була принциповою щодо проблеми охорони фізичного і психічного здоров'я, неухильного дотримання гігієнічних вимог у навчальній і професійній діяльності, які попереджатимуть шкідливий вплив перевтоми, зникнення інтересу до предмету діяльності [23].

І.О. Сікорський дотримувався думки, що необхідно розвивати всіх без винятку дітей, що розвиток їхніх обдарувань залежить від розвитку їхньої індивідуальності. Проте не був схильний говорити про вияв обдарованості у молодшому шкільному чи підлітковому віці. Таку позицію можна пояснити тим, що неможливо визначити, в якому напрямку будуть розвиватися здібності дитини, яку, за переконанням І.О. Сікорського, слід розвивати всебічно [23]. Іншими словами, діти наділені приблизно однаковими задатками до розвитку широкого кола здібностей, однак пріоритети цього розвитку визначаються пізніше [25]. По суті ця позиція поділяється сучасними вченими. Н.С. Лейтес вважає, що так звана пересічна дитина не може бути бездарною і ні до чого не здібною [5]. На цих позиціях стоїть В.О. Моляко,

який відмічає, що часто-густо обдарованість може маскуватися за пасивною поведінкою і навіть низькими академічними досягненнями [10]. І.О. Сікорський, звісно, зауважував на необхідності розвивати пам'ять і мислення дітей, більше уваги приділяв психологічним змінам, які відбуваються в юнацькому віці (з 15 років), але розгортання обдарованості фіксував тільки у більш зрілому віці (26-30 років) [23]. Вочевидь, І.О. Сікорський не зосереджувався на етапах розвитку елементарного рівня вмінь, здібностей, на чому зауважують сучасники.

У дослідженні творчо обдарованих осіб О.Л. Музика виявив, що вони часто-густо є соціально дезадаптованими, оскільки змушені протистояти зовнішньому тиску, вимозі бути конформними. Саме у цій боротьбі, на думку О.Л. Музики, розвивається мотивація і гартується воля. Обдарованих осіб вирізняє диспозиційна, а не ситуаційна регуляція поведінки [2].

Про необхідність спеціального розвитку волі багато писав І.О. Сікорський. Розвинуті вольові здібності, які, на його думку, можуть більш успішно розвиватися в юнацькому віці, дозволяють долати внутрішні і зовнішні перешкоди, створюючи звичку до напруженої діяльності навіть у старості (на прикладах В. Гладстона, Г. Гельмгольца) [16]. І.О. Сікорський вважав основним чинником формування хворобливо-недорозвинутих характерів (на прикладі особистості імператора Олександра I) саме слабку волю [17]. У розвитку обдарованості вольові здібності дозволяють сконцентруватися на творчій діяльності, уникати спокус, нівелювати особистісну проблематику, дію «національних інстинктів» тощо. Це показано на прикладі О.С. Пушкіна, якому нібито доводилося захищатися від дії власних расових обмежень (вродженого «негритянського темпераменту») [15]. Значний розвиток волі дозволив йому зберегти художній талент, що міг нівелюватися у жазі до гедоністичного способу життя.

Разом із тим слід зазначити, що І.О. Сікорський не залишив стандартизованих методів діагностики обдарованості. Сьогодні діагностика обдарованості й особливо здібностей, рівень розвитку яких здатен її

виміряти, представлений у працях сучасних дослідників. Також І.О. Сікорський не розробив спеціальну програму розвитку здібностей та обдарованості в умовах шкільного та родинного навчання і виховання. Натомість сьогодні успішно застосовується тренінг творчості (що власне позначається на розвитку здібностей й обдарованості) КАРУС, розроблений В.О. Моляко та інші методи й технології розвитку інтелектуально-творчого потенціалу дітей та дорослих [2].

С. 229

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ми робимо висновок, що у своїх поглядах на проблеми розвитку обдарованості І.О. Сікорський не заперечував положення сучасної психологічної науки, подекуди навіть випереджав їх, ставав свого роду предтечею гуманістичного підходу до розвитку здібностей, його суб'єкт-суб'єктної парадигми. Зокрема, прогресивно обстоював погляди на необхідність здійснювати всебічний розвиток особистості, на важливості зовнішніх перешкод у розвитку здібностей, високих показниках морального розвитку обдарованих осіб. При тому, що І.О. Сікорський відстоював важливість ролі спадковості у розвитку обдарованості, він, можливо навіть більшою мірою, ніж сучасні вчені, показував релятивну роль задатків, які виступають передумовою становлення обдарованості, і визначальну роль належного навчально-виховного середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / Владимир Николаевич Дружинин. – [2-е изд., расшир., дополн.] – СПб.: Питер, 2002. – 368 с.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень [Текст] / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
3. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей / Григорий Силович Костюк. – К.: Товариство «Знання» Української РСР, 1963. – 80 с.
4. Кульчицкая Е.И. Одарённость: природа и сущность / Е.И. Кульчицкая // Обдарована дитина. – 2002. – № 1. – С. 21-30.
5. Лейтес Н. Талантливый ребенок / Н. Лейтес // Учительская газета. – 1987. – 14 марта.

6. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности / Матюшкин Алексей Михайлович // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29-33.
7. Моляко В.А. Проблема психологического изучения таланта / В.А. Моляко // Психологическая наука: проблемы и перспективы: тезисы научных сообщений Всесоюзной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения Действительного члена АПН СССР Г.С. Костюка. – Часть III. – К., 1990. – С. 73-74.
8. Моляко В.А. Проблемы психологи творчества и разработка похода к изучению одаренности / В.А. Моляко // Обдарована дитина. – 2002. – № 4. – С. 19-26.
9. Моляко В.О. Психологічна екологія таланту / В.О. Моляко // Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність: в 3 т. – К., 1993. – Т. II. – С. 200-206.
10. Моляко В.О. Психологічне дослідження проблем функціонування стратегій творчої діяльності, творчої обдарованості та психологічної грамотності / В.О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К. : Нора-Друк, 2001. – Вип. 21. – С. 198-205.
11. Моляко Р.В. Проблеми творчої обдарованості / Р.В. Моляко, В.О. Моляко // Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність: в 3 т. – К., 1993. – Т. II. – С. 207-214.
12. Музика О.Л. Інтеграція особистісного досвіду як психологічний механізм розвитку творчої обдарованості / О.Л. Музика // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: збірник наукових праць / за ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 3. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С.159-164.
13. Платонов К.К. Проблема способностей / Константин Константинович Платонов. – М.: Издательство «Наука», 1972. – 312 с.
14. Рибалка В. Аксиологічний погляд на обдарованість і талант особистості (на основі аналізу і синтезу її психологічної структури) / Валентин Рибалко // «Сучасний погляд на обдарованість та розвиток талантів»: матеріали Міжнародного науково-практичного семінару (Київ, 13-14 травня 2009 р.). – К., 2009. – Книга 2. – С. 3-31.
15. Сикорский И.А. Антропологическая и психологическая генеалогия Пушкина / Проф. И.А. Сикорский. – К. : Типография С.В. Шульженко, 1912. – 34 с.

С. 230

16. Сикорский И.А. Биографии великих людей. (Черты) / И.А. Сикорский // Вопросы нервно-психической медицины. – 1897. – Т. 2. – С. 131-133.
17. Сикорский И.А. Болезненно-недоразвитые характеры / Проф. И.А. Сикорский //

- Вопросы нервно-психической медицины. – 1901. – Т. 6. – С. 470-474.
18. Сикорский И.А. Даровитость и талантливость в свете объективного исследования по данным психофизиологических коррелятивов / Проф. И.А. Сикорский. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1912. – 30 с.
  19. Сикорский И.А. Душа и мозг великих людей – Гамбетты, Тургенева и Гельмгольца / Проф. И.А. Сикорский // Вопросы нервно-психической медицины. – 1900. – Т. 5. – С. 1-12.
  20. Сикорский И.А. Душа ребёнка с кратким описанием души животных и души взрослого человека : с 20-ю рисунками / Проф. И. А. Сикорский. – [Изд. 3-е, доп.]. – К.: Типография С.В. Кульженко, 1911. – 188 с. : рис.
  21. Сикорский И.А. И.В. Срезневский. Новые сведения о преступности населения в Германии (Журнал М-ства Юстиции. Март 1897 г.) / И.А. Сикорский // Вопросы нервно-психической медицины. – 1897. – Т. 2. – С. 213-214.
  22. Сикорский И.А. Из биографии Д-ра Ф.П. Гааза (Врача и Директора Московского Тюремного Комитета) / И.А. Сикорский // Вопросы нервно-психической медицины. – 1897. – Т. 2. – С. 229-234.
  23. Сикорский И.А. Об умственном и нравственном развитии учащихся в связи с здравоохранением / Проф. И.А. Сикорский // Вопросы нервно-психической медицины. – 1901. – Т. 6. – С. 103-138.
  24. Сикорский И.А. Сергей Петрович Боткин / Проф. И.А. Сикорский // Вопросы нервно-психической медицины. – 1898. – Т. 4. – С. 330-331.
  25. Сикорский И.А. Три возраста человеческой жизни. (Психологический очерк посвящается юношам и старцам) / Проф. И.А. Сикорский // Вопросы нервно-психической медицины. – 1901. – Т. 6. – С. 241-250.
  26. Творческая одарённость детей: методические рекомендации / [подготовлены В.А. Моляко, Е.И. Кульчицкой, Н.И. Литвиновой] / Киевская городская организация общество «Знание». – К., 1991. – 29 с.